

Михаило Ђурић*

ОСОБЕНОСТ ПРАКТИЧКОГ ЗНАЊА

Под појмом практичког знања (phronesis) Аристотел је подразумевао један особени облик или начин откривања истине, који се састоји у расветљавању конкретне људске ситуације ради усјешног делатног сналажења у њој. Није преувеличавао улогу и значај овог знања, јер није веровао у могућност истинског ушмељења свеколиког људског залагања и деловања на било каквом знању. Па ипак, Аристотел је начелно сујројставио практичко знање свим другим облицима знања, будући чврсто уверен да без практичког знања нема право људског живота, да је ово знање неопходно помоћно средство самоосиварења човека у свим његовим бићним људским могућностима. Аутор овде разложно указује на изванредну актуелност и универзални значај Аристотелове замисли практичке филозофије, али и одлучно подсећа на епохалну условљеност и ограниченост неких његових полазних претпоставки и предложених решења.

Кључне речи: *Разборитост. – Срећа. – Самоодношење. – Саморазумевање. – Идеал доброг живота.*

Ако се Аристотелова замисао практичке филозофије првенствено одликује особеним субјективним приступом практичком подручју, а не толико неким крутим објективним увидима и решењима, ако је већ и сам Аристотел као знак распознавања практичке филозофије истакао пре свега оно „како“ а не оно „шта“ њеног истраживачког задатка, онда је овде очигледно неопходно подробније размотрити методску страну Аристотеловог програма практичке филозофије, ако не и ближе разјаснити особеност практичког знања чију је могућност велики Стагираин узорно предочио и приказао у својим расправама и предавањима. Тек тако може доћи до пуног израза сва мисаона свежина и сва далекосежна озбиљност Аристотеловог настојања око практичке филозофије, а његово класично филозофско завештање заблистати у пуном сјају. Или, тачније: тако најпре може постати приступачнији и разумљивији несумњив општефилозофски значај Аристотелових достигнућа на практичком подручју, а може се можда и назначити (или бар у најкраћим цртама навестити) један могући правац изворнијег тумачења и плодније употребе тих његових достигнућа, који би био примерен данашњој потреби филозофије.

* Др Михаило Ђурић, редовни професор универзитета, члан САНУ.

Да је Аристотелов приступ практичком подручју наглашено субјективно обојен, утолико што отворено ставља до знања да практичка питања нису усмерена само на неку спољашњу реалност, већ се заправо повратно односе на самог онога који пита, види се већ по томе што он начелно одустаје од строго научних мерила и обзира уобичајених на теоријском подручју. Његова практичка филозофија не полаже право ни на какво коначно утемељење и не обећава никакве спектакуларне резултате.

Онде где ништа није увек исто и једнако, већ се све непрекидно колеба и мења – и то не само споља него и изнутра – нема места општеобавезним судовима и закључцима, није могућно потпуно тачно и поуздано знање, не долази у обзир систематска примена метода проверавања и доказивања. Аристотел се поготово одлучно ограђује од начела објективности, које је темељно начело теоријске филозофије уопште. Није му стало ни до каквих безвремених универзалних истина, нити уопште помишља на то да би тако нешто било могућно на практичком подручју, већ хоће само да помогне човеку да се боље сабере и снађе у животној ситуацији у којој се налази. Он зна добро да истраживач практичког подручја не може да апстрахује од себе, свог положаја и својих интереса, већ мора да узме све то заједно као саставни део истраживачког задатка, те да и своју личну једначину укључи у поље оног што треба истражити. Утолико ни Аристотелова практичка филозофија није никаква апстрактна поука о практичком знању, већ конкретан приказ самог тог знања у заједничком политичком подухвату филозофа и његових слушалаца и читалаца. То је подједнако добро истакнуто како у *Никомаховој етици* тако и у *Полицици*, негде мање негде више упадљиво. Оба та списа су очигледно састављена као скроман прилог самотумачењу и саморазумевању грчког човека.

Управо захваљујући томе што је тачно увидео да је само разумевање битан саставни део људског делања, што је добро схватио да свако питање о устројству појединачног или заједничког људског живота неодложно претпоставља структуру самоодношења, Аристотел је успео да до краја развије своју замисао практичке филозофије. Или му је бар пошло за руком да учврсти полазну тачку и крене сигурним путем. Без тог увида би читаво његово залагање запело већ на првом кораку, остало би заробљено у зачараном кругу онтолошке разлике. Овако је тај круг разбијен. Откриће структуре самоодношења је Аристотелу помогло, ако га није и подстакло да се одважно упусти у ближе испитивање природе практичког знања, као и да повуче јасну линију разграничења према теоријском знању (како чистом тако и примењеном). У најмању руку, захваљујући томе је његово схватање природе практичког знања добило сасвим одређене црте и сасвим убедљив нагласак. Ништа се не може постићи ако се људско збивање у

потпуности изједначи с природним збивањем, ако се изгуби из вида да је за људско делање од пресудног значаја оно што га изнутра покреће и осмишљава, то јест да је животно важно како и на који начин нека свест учествује у његовом обликовању и извршењу. Зато дословно преношење теоријских мерила и обзира на практичко подручје не води никуд. Разматрању практичких питања није могућно прићи хладно и незаинтересовано, са мањег или већег одстојања, као да се ради о нечем што се човека једва тек некакo тиче и дотиче, већ само присно и предано, из најличнијег угла, јер се ту доиста ради о човековом бити или не бити, дакле, о његовој највластитијој ствари. Онај ко то није схватио, нема шта да тражи на практичко подручју, нити уопште има смисла да лупа главу око практичких питања, за њега то подручје остаје заувек затворено и непрозирно.

У оквиру ширег разматрања посвећеног појму *phronesis* (разборитост) – као и саприпадним појмовима *prohairesis* (одлука), *euboulia* (промишљање), *synesis* (увиђање) и *gnome* (разумевање), које би све одреда вероватно најпре требало подвести под заједнички појам практичког ума – Аристотел је непогрешно утврдио оно најважније: да је практичко знање сасвим особена врста знања, јединствена и изузетна у сваком погледу, која се битно разликује од теоријског знања у чију надлежност спада да строго појмовно одреди и доследно начелно објасни свеколико бивствујуће. И која се, наравно, не мање битно разликује од поиетичког или техничког знања, чији је задатак да омогући примену теоријског знања у производном процесу, то јест да разјасни услове и околности под којима је могућна производња одређених предмета или упражњавање одређених занатских вештина. Ништа не мари што је практичко знање настало у сенци теоријског, као неки његов млађи привесак или отпадак, и што му се ово обично натура као узор или мерило. Јер, практичко знање није ништа мање значајно и вредно од теоријског знања, није нижи и слабији, већ само друкчији, уједно радикалнији и обухватнији облик знања. У ствари, практичко знање је једино примерено подручју на које се односи, јер су појмови којима се оно служи пре нека посебна становишта помоћу којих је могућно наћи или створити појмове с конкретним садржинским значењем, него апстрактни општи појмови који жигошу све појединачно као неважно и небитно.

Главна одлика практичког знања јесте у томе што чврсто повезује знање и делање – и то не накнадно, већ такорећи унапред – будући да онај који сазнаје није обичан посматрач са стране, коме је свеједно шта се стварно збива тамо негде извен њега, већ је делатни учесник у збивању, кога непосредно погађа оно што сазнаје. А то значи да практичко знање није никакво предметно знање у смислу строгих логичких захтева и методолошких правила. Нити

је то уопште неко стручно знање које се лако може стећи и којим се исто тако лако може располагати. Оно што је овде у средишту пажње није лако ни препознати, а камоли тачно појмовно одредити, јер нема ни постојан облик у времену, ни одређено место у простору. То знање се не односи ни на какво бивствујуће, свеједно да ли мало или велико, просто или сложено, живо или мртво, већ пре на нешто што је тек на помолу, што је само могућно, али још није стварно, нити је извесно да ће икада бити стварно. У питању није нешто што је унапред дато као готов предмет који мишљење може напросто заскочити, већ нешто што тек треба да буде остварено посредством делања. А оно што човек тек треба да учини – наравно, не као неко издвојено „треба“, већ као један у низу претходних и будућих задатака – није и не може бити никаква рутинска разрада појма човека за одређену прилику, никаква механичка примена неког општег теоријског знања о томе како човек може да произведе себе као одређеног појединца, већ је то, заправо, најсамосвојнији стваралачки чин човека, његова слободна одлука, његово самостално опредељење.

Да указивање на Аристотелов особен субјективни приступ практичком подручју не би било погрешно схваћено, те да би се предупредили могући неспоразуми у вези с његовом употребом структуре самоодношења, треба нагласити да се овде не мисли на саморефлексију у смислу интроспекције, у смислу психолошког испитивања или унутрашњег опажања разних душевних стања и функција, што је одувек привлачило пажњу песника и учених људи, како у старој Грчкој, тако и на старом Истоку. Не стога што Аристотел није знао ништа о људској души, па никако није могао имати на уму тако нешто, већ зато што је он посветио тим питањима један посебан спис који по начину обраде очигледно пре спада у теоријску него у практичку филозофију. Још мање се мисли на саморефлексију у наглашено сазнајнотеоријском смислу, у смислу нововековног окретања мисли ка субјекту мишљења, што је модерну филозофију одвело на трновит пут неуспешних узастопних покушаја утемељења тог субјекта. Опет не стога што се Аристотел тобоже није довољно бавио проблемом сазнања, па није ни слутио да би структуре самоодношења могле доћи до пуног израза тек у сазнајнотеоријском контексту, већ зато што је он добро знао какве тешкоће и опасности вребају на том путу, па се, по свему судећи, свесно клонио апсолутне рефлексије. Мисли се, заправо, на самоодношење у пренесеном практичком смислу као на повратну спрегу мишљења и делања, на саморефлексију у смислу разложног самопоседовања властитог постојања или налажења самог себе у оном „како“ свог највластитијег бића. А то значи да титулар практичког знања или, тачније, Аристотелов анонимни саучесник у истој ствари кога би он хтео да подучи својим излагањем, није

никаква бестелесна мисаона супстанција у смислу Декартовог *ego cogito*, чија је највећа неприлика у томе што време стално изнова угрожава и поткопава његов идентитет, нити неки тајанствени трансцендентални субјект у смислу Кантове „свести уопште“, која је испражњена од свих емпиријских садржаја и полаже право на безвремено важење својих чистих априорних облика, већ стварно постојећи човек, дакле Аристотелов савременик и суграђанин, то јест обичан конкретан појединац од крви и меса, чврсто везан за свет у коме живи, дубоко укоренен у мрежи постојећих друштвених и политичких установа и односа.

Утолико, није нимало чудно што се и дан-данас враћамо Аристотелу и његовој замисли практичке филозофије с надом да још увек можемо научити нешто важно и корисно од њега. Или бар да можемо добити неки драгоцен савет или упозорење. Прва и основна ствар коју морамо уважити и од које морамо поћи, ако уопште хоћемо да кренемо с мртве тачке, сасвим је очигледна, али у данашњој ситуацији опште збрке и пометње у вези с могућном улогом и изгледима филозофије у времену које долази, на њу треба и те како одлучно скренути пажњу. Тако нам Аристотелов програм одмах може постати ближи и разумљивији, ако не и привлачнији и примамљивији. Нема никакве сумње, дакле, да је практичко знање у пуном смислу речи насушна људска потреба, да је то ни мање ни више него превасходно егзистенцијално-онтолошко знање.

Зато што је у њему најпотпуније отеловљен идеал филозофије као бриге за човека – и то не апстрактне већ конкретне бриге за његово добро – оно најпре заслужује да се назове филозофским у смислу изворног саморазумевања филозофије. У развијеном или неразвијеном облику, свеједно да ли изричито или прећутно, тек, то знање је увек већ на делу где год је човек на путу да се уздигне изнад тупе свакидашњице, где год се некако збива људски живот. Јер оно задире у сам смисао људског живота, тиче се оног најличнијег и најнеопходнијег, без чега нико не може опстати, чега се нико не може лишити, ни за тренутак, а камоли на дуже време, макар и не био увек довољно свестан те своје потребе и тог свог учешћа у бесконачном трагању.

Наравно, практичко знање није везано пупчаном врпцом за практичку филозофију. Нити је настало искључиво под њеним окриљем, нити је искључиво њена својина и преимућство. Његови корени сежу знатно дубље у митско-религијско наслеђе прошлости. Стога се понеко вредно зрно практичке мудрости увек може наћи и изван строго филозофског оквира. Само, не треба пренаглашавати ове додирне тачке. Једно су искре практичких увида, а нешто сасвим друго практичко знање. Као неизбежан пратећи слој или битан саставни део једне филозофске дисциплине која већ

самим именом потврђује присан однос према целини филозофије, практичко знање претпоставља и захтева озбиљан мисаони напор, охрабрује и подстиче непрекидан рад појма. Није ништа мање развијено од теоријског знања (иако умногом у нешто друкчијем правцу). Такође му је својствена поступност и прегледност у извођењу, као и широка појмовна разуђеност и разгранатост. По томе се најбоље распознаје његов изразито филозофски карактер и опредељење. Оно нема никакве везе с магловитим и насумичним надринаучним домишљањима и надмудривањима, а још мање с лепршавим и необавезним литерарним фразама и парафазама великих филозофских идеја и учења. Ништа није даље од њега до умишљена дубокоумност и празна парадна реторика.

Управо стога што практичко знање није знање о човеку као општем појму, као апстрактној слици рода, па, дакле, није ни знање за све и свакога, већ уистину знање о себи као одређеном појединцу, као конкретном живом бићу, па утолико само и једино знање за себе самога, његова припрема изискује појачану дисциплину и одговорност мишљења. Изазов осмишљавања властитог живота је најрадикалнији могући изазов. Тако је радикалан да се на практичком подручју дословно никад не може стати, никад се не може обуставити трагање. У напетости између бића и небића, између смисла и бесмисла, између пожељног и оног што је могућно нема мира и предаха, већ човек мора да истраје до последњег часа. И никад не може бити сигуран да се изборио за оно најбоље, да је достигао оно за чим је тежио. У томе је сва величина и беда његовог положаја у свету. Нико не може обавити за другог оно што овај мора да учини сам у своје име, баш као што нико не може ослободити другог ни страха, стида или очаја због тога што је пропустио да учини ово или оно, или што је чак промашио читав свој живот. У том смислу треба разумети Аристотела када каже да је срећа (*eudaimonia*) доступна многим (polykoinon), чак да је могу стећи „сви који нису глуви и слепи за врлину“ („*pasi tois me pereromenois pros areten*“), али да је то изводљиво само „учењем и личним залагањем“ („*dia tinos matheseos kai epimeleias*“, EN I 10, 1099b 18–20), то јест тако што ће се свако понаособ ваљано потрудити око своје среће. Иако на изглед најлакше и најприступачније, јер је најпрече и најнеопходније, практичко знање је, у ствари, најтеже и најскупле, јер се за њега мора платити највиша цена.

Но, будући да Аристотелов анонимни саучесник у трагању за појмом практичког знања није никакав апстрактан појединац изван времена и простора, већ конкретан појединац, његов грчки сународник на измаку класичне епохе – што је од изванредног значаја за разумевање Аристотеловог описа ситуације у којој се налази свако ко пита за смисао властитог постојања – овде су потребне извесне допуне, дотеривања и ближа одређења. Тек тако

се започето разматрање може привести каквом-таквом привременом крају. У најмању руку, тако ће малочас изнета тврдња да је практичко знање правасходно егзистенцијално-онтолошко знање добити рељефнији изглед и потпуније образложење. Првенствено треба мало боље осветлити вредносну или нормативну димензију Аристотелове замисли практичке филозофије, која је у досадашњем излагању једва и само узгред поменута, али која уистину тек потпуно открива његова праве намере и побуде. У питању је, дакако, онај познати мотив доброг живота (*eu zen*) који се као црвена нит провлачи кроз читаву традицију античког политичког мишљења од Хомера до стоичара, чију су филозофску разраду покренули и припремали Сократ и Платон, а који је Аристотел најдоследније развио и у пречишћеном облику завештао хришћанској Европи. При том ће, наравно, јасно изаћи на видело дубока епохална разлика између античког и модерног света – разлика којој су Хегел и његови следбеници већ сигурно ушли у траг, иако су се, додуше, још грдно заваравали могућношћу њеног успешног превладавања – постаће одмах јасно какав страховит јаз дели модерног човека од његовог античког претходника у стварима које су од највеће животне важности и највећег морално-политичког значаја, а за које би се у први мах рекло да су им веома блиске, ако не и у основи заједничке. Можда нам подсећање на ту корениту разлику може бити добар повод да се мало дубље замислимо над претпоставкама и постулатима модерне филозофије субјективности, чији је апстрактан универзализам и индивидуализам такорећи програмски најавио епоху потпуног ослобођења (или, тачније, отуђења) човека од свих природних веза и односа, као и свих историјски насталих облика и норми појединачног и заједничког људског живота.

Из практичке перспективе коју је Аристотел опширно предочи својим суграђанима, држећи се умногоме онога што је спретно ишчитао из њихове свакидашњице, положај човека је од почетка схваћен и оцењен као веома изгледан. Бар за ужу скупину људи, ону састављену од пуноправних грађана једне државе. Овај наглашено оптимистички став – који очигледно потпуно занемарује многе условности и ограничености ондашњег грчког друштва, готово постојање ропства – треба узети с његове боље стране. У њему се укрштају уверљива реалистичка процена и наивно идеализовање постојећег стања. Аристотел неће да каже да је људски живот лак и лагодан, да нема никаквих препрека и тешкоћа с којима се непрекидно ваља борити јер искрсавају на сваком кораку, већ да онај ко се озбиљно труди око свог бића, ко хоће да свесно води свој живот, може с добрим разлогом да очекује успех у том настојању. Дакако, не толико због неких својих личних својстава и способности, којима би тобоже био обдарен од природе, већ због

извесних накнадно стечених навика и склоности, искованих помоћу васпитања и вежбе. А то значи да је положај човека веома добар захваљујући првенствено одређеним унутарсветовним координатама у којима се његов живот збива. Једино пуноправан грађанин има изгледа да живи на начин достојан човека, једино он може да уистину осмисли свој живот, да постане и остане разумљив самом себи. Осталима је та шанса ускраћена. Јер, такав човек не живи сам за себе (ни у пренесеном, а камоли у дословном смислу), он није никакав изоловани, искључиво на себе постављени појединац који се сналази како зна и уме, већ члан одређене политичке заједнице који се слободно, разборито и промишљено управља према законима и обичајима који важе у тој заједници. Колико год било широко поље његовог слободног избора, колико год био велик терет личне одговорности који пада на њега, тај човек, ипак, није препуштен себи, својој апстрактној субјективности, већ је сав прожет и обузет духом заједнице којој припада. Он зна добро да не живи у празном простору, на пустој необрађеној ледини, већ у смисаоном окружењу, у свету освештаном традицијом, те да није осуђен да у свему почиње од почетка, као да нико пре њега није живео и није оставио за собом никакав дубљи траг, никакво вредно искуство. Зато му и не пада тешко што непрекидно мора да се удубљује у свој унутрашњи свет, да истражује своје сопство како би у сваком конкретном случају тачно просудио и одлучио шта треба да чини, јер његов живот није никаква чисто приватна ствар, већ такорећи јавна служба, у извесном смислу чак служба људском роду а не само властитој држави.

Поменути идеал доброг живота (*eu zen*) – који су бројни знани и незнани песници и видовњаци (међу којима је и тзв. Седморица мудрих) ауторитативно објавили и овенчали славом већ у рано архајско доба грчке историје – може се с правом означити као самосвојна пројекција грчког доживљавања света, заправо као луди сан и уједно жива истина грчког начина постојања. Под знамењем тог идеала Грци су одважно ступили у заједницу културних народа и одржали се на светској политичкој сцени све док су упорно истрајавали на његовом оживотворењу.

У њему је садржана вредносна потка или нормативни темељ свеколиког грчког животног искуства, поред тога што су јасно назначени разни могући примери и обрасци људског савршенства. Утолико није нимало чудно што је Аристотел свесно прихватио и потврдио тај идеал као руководно начело или практички *a priori* читавог свог разматрања о устројству појединачног и заједничког људског живота. Учинио је то с одређеном мишљу на уму, очигледно зато што је још и те како чврсто веровао у обавезност и незаменљивост старих поука и порука, а не само зато што је покушао да их заштити од даљег пропадања, иако му је било

савршено јасно да је тај идеал у његово време био већ увелико уздрман и чак опасно доведен у питање. Није нимало погрешно рећи да је Аристотелово постојано наглашавање самосталности и особености практичког подручја заједно с његовим брижљивим радом на разјашњавању основних практичких појмова умногоне надахнуто и задојено духом традиционалне грчке етике. Оно представља својеврстан покушај критичког преиспитивања унутрашње доследности и мисаоне носивости наслеђених етичких и политичких схватања зарад поновног успостављања старог идеала у новом осавремењеном руху.

Посебно треба истаћи да Аристотелов опис практичке ситуације, то јест ситуације у којој се налази свако ко пита за смисао властитог постојања и хоће да одговорно учествује у заједничком животу, није оптерећен никаквим проблематичним запажањима, нити се губи у неким небулозним указивањима и нагађањима. Аристотелов начин казивања је хладан и педантан готово до неподношљивости. У његовим списима нема никаквих бурних излива патриотског осећања, баш као што нема ни напетих и извештачених стилских фигура, иако се позивања на старе песнике и трагичаре могу срести малтене на сваком кораку. Нема ни трага од заноса и полета, тон је строго расправан, преовлађује метод суптилног рашчлањавања. Застрањивање је избегнуто очигледно захваљујући томе што је практичку могућност доброг живота Аристотел чврсто везао за фактичку реалност државе као најобухватније људске заједнице. Онај стари идеал Аристотел није узимао као метафизичку догму, као неку по себи постојећу величину, као неко апсолутно царство смисла које само издалека осветљава човеково овоземаљско боравиште и уопштено неговештава основне смернице људског делања. Најмање као пуку апстракцију која је потпуно одвојена од грубе реалности фактичког људског живота и постоји једино у акту чистог мишљења. Гледао је на тај идеал више из практичке него из теоријске перспективе, више с обзиром на његову посредничку улогу у изградњи људског света него с обзиром на неку његову тобоже надсветовну посебичност. За Аристотела је постојећи свет закона и обичаја представљао реалан институционални оквир појављивања тог идеала, такорећи медијум његовог световног устоличења, у том свету је тај идеал нашао најчвршће упориште и добио најснажнију могућну подршку.

Кад не би било државе, у чијим је законима и обичајима тај идеал меродавно записан и санкционисан, преведен на језик доступан и разумљив свима, тешко да би се уопште могло говорити о ма каквој његовој делотворности у људском животу.

Тако постаје јасно да је Аристотелов наглашено субјективни приступ практичком подручју добро припремљен и образложен. Творац практичке филозофије је смело поставио и одважно одговорио на многа кључна питања која се тичу структуре самоодношења. Увођење вредносне или нормативне димензије у разматрање о људској пракси само употпуњује и оснажује ту оцену. Нема сумње да је Аристотел срећно избегао и замку екстремног индивидуализма и замку екстремног универзализма. Његово решење подједнако води рачуна како о потребама и могућностима човека као појединца, тако и о његовом фактичком друштвеном окружењу, дакле, придаје подједнаку важност и субјективном и објективном чиниоцу у успостављању људског света. Нити је појединац потпуно слободан да уређује свој живот по свом нахођењу, поводећи се само за својим жељама и прохтевима, нити је идеал доброг живота постављен насупрот њему као каква апсолутна заповест којој се он мора беспоговорно приклонити. Не само што појединац није осуђен да се слепо покорава ауторитету наслеђених закона и обичаја, већ је, штавише, позван да с погледом управљеним према њима слободно одлучује о свом животу, да преузме на себе одговорност за све што чини. Иако је Аристотел схватио практичко знање првенствено као оруђе индивидуалног саморазумевања, полазећи од тога да сваки појединац најпре мисли о себи, да му је највећма стало до властитог бића, ипак, његов нагласак није био на личној користи. Било му је туђе свако уско утилитаристичко-прагматистичко резонување. Аристотел није мислио да је практичко знање једино у служби појединачних интереса, те да искључује сваку бригу за опште добро. Напротив, изричито је тврдио да брига за властито добро нема никакве везе с егоизмом, да је далеко од сваког самољубља и сваке саможивости (EN IX 8, 1169б 1–2). Из његових многобројних начелних поставки и узредних запажења недвосмислено произлази да је лични чин увек посредован колективним искуством, да појединачно делање неодложно претпоставља живот у заједници с другима, да је самоодређење појединца могућно само у елементу политичког. Наравно, ово посредовање је могућно првенствено стога што ум, коме у свему томе припада одлучујућа улога, није само субјективна способност мишљења, него и објективна духовна моћ оличена у важећим државним законима и обичајима. Можда се егзистенцијално-онтолошки смисао практичког знања најпотпуније потврђује управо у том снажном узајамном прожимању етичког и политичког, у том неизбежном сагледању себе као другог и другог као себе, у том неочекиваном открићу идентитета и разлике сопственог добра у туђем и туђег добра у сопственом.

(Одломак из недовршеног необјављеног рукописа.)

Mihailo Djurić*

PECULIARITY OF PRACTICAL KNOWLEDGE

Summary

For Aristotle, the notion of practical knowledge (*phronesis*) meant a peculiar form or way of revealing the truth, consisting in the clarifying of a specific human situation in view of practical coping with it. He did not exaggerate the role or significance of such knowledge, since he did not believe that any human efforts or actions could be really based on any kind of knowledge. Nevertheless, practical knowledge was, in principle, opposed by Aristotle to all other kinds of knowledge, as he firmly believed that there could be no real human world without practical knowledge, that this knowledge is a necessary subsidiary means of the man's self-realization in all his essential human possibilities. The author here reasonably points to an extraordinary modernity and universal significance of Aristotle's concept of practical philosophy, but he also resolutely reminds us of the dependence of some of his starting premises and proposed solutions on the conditions of his time, as well as of their limitations.

Key words: *Prudence. – Happiness. – Self-realization. – Self-understanding. – The ideal of good life.*

Mihailo Djurić**

LA PARTICULARITE DE LA CONNAISSANCE PRATIQUE

Résumé

Par la notion de connaissance pratique (*phronésis*) Aristote sous-entendait une forme spécifique ou une façon particulière de découvrir la vérité, consistant à éclaircir une situation humaine concrète pour s'y retrouver efficacement. Aristote se gardait toutefois d'exagérer le rôle et l'importance de cette connaissance, car il ne croyait pas sur la possibilité de fonder de façon authentique l'ensemble des efforts et activités humaine sur une connaissance quelle qu'elle fût. Cependant, Aristote a opposé, en principe, la connaissance pratique à toutes les autres formes de connaissance, étant profondément persuadé que sans connaissance pratique il n'y a pas de véritable monde humain, et que cette connaissance représente un instrument

* Mihailo Djurić, Ph.D., Full Member of the Serbian Academy of Sciences and Arts.

** Dr Mihailo Djurić, membre de l'Académie serbe des Sciences et des Arts.

indispensable pour l'accomplissement de l'homme dans toutes ses possibilités humaines essentielles. L'auteur souligne de façon argumentée toute l'actualité et l'importance universelle du concept aristotélicien de la philosophie pratique, tout en rappelant que certaines de ses hypothèses initiales et solutions proposés étaient fortement conditionnées et limitées par son époque même.

Mots-clés: *Prudence. – Bonheur. – Relation envers soi-même. – Compréhension de soi même. – Idéal d'une bonne vie.*

Mihailo Djurić*

DIE EIGENART DES PRAKTISCHEN WISSENS

Zusammenfassung

Unter dem Begriff des praktischen Wissens (*phronesis*) verstand Aristoteles eine eigenartige Form oder eine besondere Weisheit der Wahrheitserkenntnis, welche in Erörterung der konkreten menschlichen Lage zwecks erfolgreichen tätigen Zurechtfindens in derselben besteht. Er übertrieb die Rolle und die Bedeutung dieses Wissens nicht, denn er glaubte nicht an die Möglichkeit einer wirklichen Begründung jeweiliger menschlicher Bestrebung und Tätigkeit auf irgendwelchem Wissen. Trotzdem setzte Aristoteles grundsätzlich das praktische Wissen allen anderen Wissensformen entgegen, da er fest überzeugt war, dass ohne praktisches Wissen keine wirkliche menschliche Welt möglich ist, dass dieses Wissen ein notwendiges Hilfsmittel für Selbstverwirklichung des Menschen in seinen wesentlichen menschlichen Möglichkeiten ist. Der Autor weist hier verständlich auf die außerordentliche Aktualität und universale Bedeutung der Aristotelischen Idee der praktischen Philosophie hin, macht aber auch auf die epochale Bedingtheit und Beschränktheit mancher seiner Ausgangsvoraussetzungen und vorgeschlagenen Lösungen aufmerksam.

Hauptwörter: *Die Klugheit. – Das Glück. – Der Selbstbezug. – Das Selbstverständnis. – Das Ideal des guten Lebens.*

* Dr. Mihailo Djurić, ordentliches Mitglied der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste.